

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulařılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2):441-449 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

İslam Öncesi Devirlerde Orta Asya'da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre

Nilgün Dalkesen*

Gaziantep İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Özet: İslam kültür ve medeniyeti etkisi altına girmeden önce, Türk ve Moğol toplumları, töre ve yasalara göre idare edilmekteydiler. İslam kültür ve medeniyetinin etkisi altına girdikten sonra ise şeriat ile birlikte töreler, resmi yönetim düzeyinde ve halk arasında geçerliliğini korudu. Bu toplumlar, kendilerine atalarından miras kalan törelerin yanısıra, ihtiyaç halinde yeni töreler (hükümdarların veya toplumun ileri gelenlerinin yaptıkları kanunlar) yapmaya devam ettiler. Yüzyıllar boyunca, toplumların yaşadıkları farklı sosyal, siyasi ve ekonomik oluşumlar, çok çeşitli töre uygulamalarını da beraberinde getirdi. O yüzden, kadın-erkek ilişkilerinde törelerin kadını baskı altına aldığı veya özgürleştirdiği iddaları, bu değişimlerin ardında ki siyasi, sosyal ve kültürel değişimleri göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bu yazıda, törelerin oluşumunda siyasi ve sosyal şartların rolünü ortaya koymak ve günümüzde ki töre tartışmalarına farklı bir açı getirmek amacı ile, İslamiyet'ten önce sadece töreler ile idare edilen çeşitli Türk ve Moğol toplumlarında, değişen kadın-erkek ilişkilerini düzenleyen töre uygulamaları çerçevesinde karşılaştırılmalı olarak incelenmektedir.

Töre (Customary Law) in the Changing Gender Relation in Central Asia during Pre-Islamic Times

Abstract: Before entering under the influence of the Islamic culture and civilization, Turkish and Mongolian societies were administered according to customary law (Töre and yasa). Later, customary law, in front of Islamic law (sharia), preserved its validity and functions at administrative level and among the folk people. These societies both kept their inherited laws and continued to make new laws when they needed. Throughout history, different social, political factors which effect gender relations. In this article, in order to bring different approach to the debates of customary law (töre), roles of social and political factors in the changing gender roles and women's status among the pre-Islamic Central Asia are examined from a comparative perspective.

GİRİŞ

Bütün Müslüman toplumlarda, İslamiyet'i kabul etmeden önce siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenleyen çeşitli kanun ve kurallar bulunmakta idi. İslam öncesi kanunlar ve kuralların uygulanmasına, İslamiyet'in kabulünden sonra da şeriat kuralları ile birlikte devam edildi. Hükümdarlar, şeriatın yanısıra, izledikleri siyasi, sosyal ve ekonomik politikaları doğrultusunda, atalarından kalan kanun ve kuralları (töre, yasa) uyguladılar veya kendi kanunlarını yaptılar. Tarihte bütün Müslüman toplum ve devletlerde, şeriat ve bu din dışı

kanunlar devletin ve toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı ve ihtiyaçlarına göre algılanmış ve yeniden şekillendirilmiştir.¹ Örneğin Timur Müslüman olmasına ve kendisini İslam'ın koruyucusu ve yayıcısı olarak görmesine rağmen, Cengiz Han'ın varisi ve takipçisi sıfatı ile yasa'yı (Cengiz Han yasası) şeriat'a tercih etmiştir (Manz, 1996). Osmanlı İmparatorluğunda da örf-ü hukuk ve şeriat birlikte uygulanmıştır. Zaman zaman imparatorluğun düzen ve devamlılığı için, şeriata aykırı pek çok kanun ve kurallar getirilmiştir². Osmanlı'da tahta geçen padişahın kardeşlerini katletme hakkı da İslami olmayan kanunların ne kadar güçlü ve etkin olabildiğini göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir.

Osmanlı İmparatorluğundan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinde laiklik resmen kabul edildi. Kadın ve erkeğe pek çok konuda eşit haklar sağlayan, batıdan alınan kanun ve kurallar Türkiye Cumhuriyeti anayasasında yer aldı. Ama bu hukuki değişimler, Türkiye'de insanların geleneksel kanun ve kurallarını terk etmelerini sağlayamadı. Türkiye'de bazı kesimler medeni hukuka rağmen şeriat kurallarına riayet ederken, geniş halk kitleleri, özellikle de kırsal kesimde yaşayanlar, sosyal ilişkilerini, özellikle evlilik, boşanma ve miras meselelerini kendi gelenek ve göreneklerine (törelere) göre yönlendirmeye devam ettiler. Yani ne şeriat ne de medeni hukuk tamamen (en azından belli kesimlerde) törelerin yerini alamadı.

Günümüz Türkiye'sinde töre konusunda bir anlam karmaşası yaşanmaktadır: Bir yandan İslamiyet'ten önce "törelerle" yönetilen Türk toplumlarında, kadın ve erkek arasında eşitliğin olduğuna dair yaygın bir düşünce varken³, diğer yandan ise son zamanlarda özellikle Doğu ve Güneydoğu'da basın ve medyaya sık sık konu olan, töre cinayetleri, *berdel* ve *levirat* (*levirate*) (kocasını ölen kadının kocasının kardeşi ile evlendirilmesi) gibi uygulamaların da etkisi ile töre, kadın haklarını hiçe sayan ve geri kalmışlık ve cehaletle özdeşleşen bir kavram olarak algılanmaya başlandı. Aslında İslam öncesi törelerle yönetilen toplumlarda eşitlik veya eşitsizlik vardı demek veya günümüz Türkiye'sinde bütün töre uygulamalarının kadın hak ve özgürlüklerini hiçe saydığını iddia etmek, büyük ölçüde töre'ye tarihsel ve sosyolojik açıdan

¹ Şeriat ve töre, yasa ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (İnan, 1998: 222-228); Dalkesen (2007).

² Tarihteki bütün Türk hükümdarları kendi otorite ve güçlerini her türlü gücün üzerinde görmüşler ve bu çerçevede kendi yaptıkları kanunları her türlü kanun ve kuralın üzerinde tutmuşlardır. Bu konuda İnalcık'ın aktardığı gibi Köprülü'ye göre "İslâm dinine en fazla riayetkâr sayılan Türk hükümdarları bile devlet otoritesini herşeyin fevkinde tutmuşlardır" demektir (1958: 105). Osmanlı Padişahları da bu geleneği takip etmişler ve Örf-ü Sultanî adı verilen kanunlar yapmışlardır. Ümit Hassan Osmanlı örf-ü hukuk sisteminin Türk-Moğol geleneğinden etkilenecek kendi özgün yapısını oluşturduğunu kabul etmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: "... (Osmanlı), devraldığı kandaş 'hukuk' (töre) ve bunun eski devletlerin devlete geçiş tecrübelerinden nasiplenmiş bulunan formlarından (yasa/yasağ) da yararlanmak suretiyle kendine uygun bir devlet kudreti biçimi/ifadesi (Osmanlı Örf-ü Sultanî) hâline getirilmesi süreci ile beraber eski devlet tecrübelerinde kotarılmış ideolojinin (Sunnî İslam'ın saltanat normları) zerkedilmesi, o belirli devlet için (Osmanlı) özgüllükler düzeyinde gösterebilir" (Hassan, 2005:20). Benzer bir şekilde Cornell Fleischer'da Osmanlı'da ki dini olmayan kanunların kökeninin Orta Asya'ya siyasi geleneğine dayandığını ve Tarihçi Mustafa Ali'nin Cengizhan Yasası ile Osmanlı yasa'sı arasında bağ kurduğunu belirtmekte ve bu kanunların hanedanlığın prestijinin ve hakimiyetinin güçlü bir sembolü olarak görüldüğünü ileri sürmektedir (Fleisher, 2005: 169-176). Örfü hukukun şeriat karşısında daha güçlü ve etkin olması büyük oranda Sultan'ın siyasi ve askeri otoritesine bağlı idi. Örneğin, İstanbul'u feth ederek merkezi ve mutlak otoriteyi tam olarak yerleştiren Fatih Sultan Mehmet zamanında örfü hukuk devlet sistemine hakim olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İnalcık, 1958: 110-115). *Kanun* (Örf-ü hukuk) ve *şeriat* arasında ki ilişki için bkz. (Gerber, 1994: 179-184).

³ Aslında bu tartışmalar şeriat töre ikilemi ekseninde dönmektedir. Türkiye'de özellikle göçebe yaşam tarzında haremlik selamlık (segregation) olmaması, kadın ve erkeklerin savaş durumunda ve günlük hayatta beraber hareket etmeleri, İslam öncesi Orta Asya'da kadın-erkek eşitliği olduğu yönünde bir kanı oluşmasına sebep olmuştur. Bkz. Eröz, 1998: 9-44; Erkul (2002). Bazı sosyal bilimciler ise ataerkil ve hiyerarşik Orta Asya göçebe ve yarı göçebe toplumlarında, kadınların temel kişisel hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakıldığını ama şeriatın kadınların pek çok haklarını garanti altına aldığı ileri sürmektedirler. Bkz. Türköne (1995). Bu konuda ki en son çalışma ise Necati Gültepe'ye aittir. Kendisi *Türk Kadın Tarihine Giriş* (2008) adlı kitabında, sosyal şartlara bağlı olarak farklı töre uygulamalarından bahsetse de genel olarak İslam öncesi Türk toplumlarında kadın ile erkek arasında eşitlik olduğunu, bunun Türk milletinin kültür ve medeniyetinin bir parçası olduğunu savunmaktadır. Yazar şeriat'ın Türk kadınının İslam öncesi hak ve özgürlüklerini elinden aldığı ancak Hz. Muhammed zamanında uygulanan şeriat kurallarının Türk töre ve kültürüne uygun olduğunu ileri sürmektedir.

bakmamaktan kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü tarih boyunca töre, zamana, mekana, toplumların ve devletlerin ihtiyaçlarına göre hızla şekil değiştirip tekrar tekrar formüle edilebilmiştir. Bu yazıda, törenin bu dinamik yapısına farklı bir açıdan bakabilmek amacı ile İslamiyet'ten önce, salt törelerle idare edilen Orta Asya'da, kadın erkek ilişkilerinin (gender) ve kadının toplum içinde ki rollerinin törelerce nasıl düzenlendiği tarihsel bazı veriler ışığında incelenecektir.

Türk ve Moğol Toplumlarında Töre

Bilineceği üzere kanunlar toplumların ve devletlerin ihtiyaçlarına göre yapılmakta ve siyasi ve sosyal değişimlere paralel olarak yeniden düzenlenmekte ve yorumlanmaktadır. Orta Asya'da ki Türk ve Moğol toplumları da, kendi liderleri ve kabilelilerinin önde gelenleri tarafından yapılan törelere göre organize olmuş ve yönetilmişlerdir.⁴ Ama bu kanunlar yazıya geçirilmemiş, sözlü olarak nesilden nesile aktarılmışlardır. Abdülkadir İnan'a göre "töre" terimi "kanun, nizam" anlamını ifade etmekte ve bu kelime "il" kelimesiyle birlikte (il törüsü) "devlet nizamı, kanunu" anlamına gelmektedir (İnan, 1998: 640). Yine İnan, törü-tör kelimesinin ceddîâlâ (ilk yaradılan insan) kültürü ile bağlı olan *töz* kökünden türediğini ve "babalardan kalma örf, âdet, kanun" anlamına geldiğini ileri sürmektedir (İnan, 1998: 272). Yani töreler nesilden nesile aktarılmakta ve değişen siyasi ve sosyal şartlara göre yeni töreler yapılmaktaydı.⁵ Devlet ve toplum hayatı ile ilgili her şey en ince ayrıntısına kadar törelerce belirlenmekte idi. Orta Asya'da ki göçebe ve yarı göçebe Türk ve Moğol toplumlarında, ordu ve halk hep birlikte göç ettikleri için, töreler de askeri ve sivil, genel ve özel ayrımı yoktu. Devlet, ordu, aile ile ilgili kurallar liderler tarafından belirlenirdi (Fletcher, 1986: 23-24). Ve bu sistemde, bireylerden çok toplumun ya da kabilenin düzeni her şeyden önce gelmekteydi. Çünkü Hodgson'un da ileri sürdüğü gibi, "göçebe toplumlarda özgürlük kişilerden çok klanlara verilirdi" (Hodgson, 1974:82). Kabile toplumlarını düzenleyen töreler kabilenin yapısına, içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve ekonomik şartlara göre kabilenin lideri veya önde gelen kişileri tarafından belirlenirdi ve toplumdan topluma değişiklikler gösterirdi. Çünkü töreler var olan düzenin devamını sağlamak amacı ile düzenlenmekte idi ve insanlar üzerinde çok ağır yaptırım güçleri vardı.

Bahaeddin Ögel'in bize verdiği bilgiler, töre'nin kapsamını göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Bir oba bir yerden başka bir yere konduğu zaman, çadırlar bir daire meydana getirecek şekilde kururlardı. Kuzeyde, güneyde ve diğer yönlerde kimlerin çadırlarının kurulacağı, törece belirlenmişti. Kabile reisinin sağında ve solunda kimlerin bulunacağı... Çadırın içinde bile aile reisinin nerede oturacağı belli idi. Türkler çadırdaki bu şeref yerine "*Tör*" derlerdi. Hatunun çocukların, akrabaların veya daha uzak kimselerin nerelerde oturacakları da bilinen şeylerdi (Ögel, 2003: 73-274).⁶

Aşağıda Kutadgu Bilig'den verilen beyitlerden de insanların toplum ve devletle olan ilişkilerinin töre'ye göre belirlendiğinin ve bu kuralların çok kapsamlı ve insanları yükümlülük altına koyan kurallar olduğu anlaşılmaktadır.

⁴ Büyük Moğol imparatorluğunun kurucusu Cengiz Han Orta Asya'da yaşayan çeşitli Türk ve Moğol kabilelerinin törelerini kendi imparatorluk ve hakimiyet anlayışına göre yeniden formüle etmiş ve buna da Cengiz Han yasa'sı denilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (İnalçık, 2000: 21). Moğollar devrinde "yasa" ve "töre" terimleri eşanlamli kelimeler olarak kullanılmışlardır (İnan 1998, 641).

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Hassan 2005, 18-22).

⁶ Abdülkadir İnan'ın "Orun" ve "Ülüş" Meselesi," adlı makalesinde, Türklerin kabile teşkilatlarında, kabile bireylerinin, ziyafetlerde nasıl oturmaları gerektiği ve ziyafetler sırasında kesilen hayvanın hangi parçasının, kimin tarafından yeneceğinin nasıl en ince ayrıntısına kadar törelerce belirlendiğini incelemiştir. Bkz. (İnan, 1998:241-254).

4321 Görgüstüz olurlar, cahil bütün halk,
 Töre yok, usul yok, ilişkide hak.
 4603. Töresizliktir bu, töreyle yürü,
 Töresiz kişiler, kişinin körü
 4001. Töre ve usulü, öğren, hizmet et,
 Hizmeti bilirsən, parladı yüzün.
 4604. Çok güzel söylemiş, töreli kişi,
 Töre bilen insan, bulur üst başı.
 4605. Töre var her şeye, usul, bil sözü,
 Töre uygulasa, güler er yüzü.
 4606. Töre, usul bilmez, kaba bir kişi,
 İnsana karşısa görülmez işi (Yusuf Has Hacib, 1996).

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi, bu toplumlar bir yandan atalarından dedelerinden miras aldıkları törelere itaat ederken, diğer yandan da, siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlere paralel olarak yeni töreler yapmaktaydılar. İslamiyet'ten önce ki devirlerde, Orta Asya'da ki göçebe ve yarı göçebe yapısını korumakla beraber, toplumlar geniş Orta Asya coğrafyasında, antik çağlardan itibaren, farklı zamanlarda birbirlerinden farklı siyasi ve sosyal değişimler yaşadılar. Buna paralel olarak da, kadın ve erkeğe eşit denilebilecek haklar veren törelerin yanısıra, kadını erkek önünde ikinci sınıfa koyan töreleri de yaptılar. Aşağıda ki bölümde farklı töre uygulamaları karşılaştırmalı bir açıdan açıklanmaya çalışılacaktır.

Orta Asya'da Kadın- Erkek İlişkilerinde Töre

Orta Asya, Sibiry'a'dan Çin sınırına, İran'dan Mançurya'ya uzanan geniş bir coğrafyadır. Kuzey bölgelerinde (Güney Sibiry'a) Hakas ve Yakutlar gibi antik kültürel, sosyal ve ekonomik yapısını büyük oranda günümüze kadar taşıyabilen toplumlar bulunmaktadır. Öbür yanda ise, bu coğrafyanın güney kesimlerinde Milat'dan önce 300'lerden itibaren Hun devleti kurulmuş ve onu birinci ve ikinci Göktürk ve Uygur devlet ve imparatorlukları takip etmiştir. Bu devletleşme süreci beraberinde sosyal, ekonomik ve siyasi farklılaşmayı ve değişimi de getirmiştir. "Tanrıdan *kut* bulmuş" yani Tanrı tarafından yönetilmek üzere görevlendirilmiş *aşina* sülalesi (İ. Togan, 1998:9-10), seçkin askeri ve bürokratik sınıflar en tepede olmak üzere ticaret yolu ile zengin olan kesimler geniş halk kitleleri üzerinde hakimiyet kurmuşlardır. Bu olaylar beraberinde sosyal farklılaşmayı ve kadın- erkek rollerinin değişmesine ve bu ilişkileri düzenleyen törelerde de büyük değişimler yaşanmasına sebep olmuştur⁷.

Ümit Hassan'ın da vurguladığı gibi, kabile sisteminden devlet veya imparatorluğa geçişle birlikte, sınıfsal farklılaşma yaşanmış,⁸ bu da kadın-erkek ilişkilerinde eşitsizliğin doğmasına neden olmuştur. Bazı Orta Asya toplumlarında, özellikle gerçek anlamda merkezi hiyerarşik devlet sisteminin oluşmadığı, kuzey bölgelerde yaşayan toplumlar (Hakas, Tuva ve Yakut) da kadın- erkek ilişkilerinde eşitlik olduğu rahatlıkla söylenebilir (Dalkesen, 2007:30-90). Devlet sisteminin oluşmadığı ve sınıfsal farklılaşmaların az olduğu toplumlarda kadın erkek arasında büyük ölçüde eşitlik olduğu sosyal bilimcilerin hemfikir olduğu bir görüştür (Lerner, 1986; Muller, 1977: 7-21). Fakat bu anaerkil bir toplum anlamına gelmemektedir. Bugün artık pek çok sosyal bilimci, tarihte hiç bir zaman anaerkil bir toplum olmadığını ve anaerkilğin bir "mit" olduğunu ileri sürmektedirler (Georgoudi, 2000: 451; Borstow, 1978: 7-18). Yani kadının tarihte hiç bir zaman ataerkil bir toplumda olduğu gibi, kadının sosyal, siyasi ve ekonomik hayata hakim olduğu ve ana soyunun geçerli olduğu bir anaerkil toplum olmamıştır. Yalnız eşitlikçi toplumlarda kadın soyuna, kadını değerlere çok önem verildiğini ve bu gibi toplumlarda cinsiyetten çok kişisel meziyetlerin ön plana çıktığını görüyoruz. Aynı

⁷ Arthur Brittan kadın erkek ilişkilerinin (gender) tarih ve kültürün dışında olmadığını ve bununda maskülenlik ve feminenliğin sürekli olarak yeniden tanımlanmasına malzeme yaptığını ileri sürmektedir (Arthur Brittan, 1989: 1).

⁸ Hassan, 93.

zamanda, kadın ve erkek arasında belirgin bir iş bölümünün olmadığı veya kadın ve erkek rollerinin kesin kurullarla belirlenmediği söylenebilir (Draper, 1975: 77-110; Rohrllich-Leavitt ve Skyes, 1975: 110-127). Anaerki veya anasoylu olmayan bu eşitlikçi toplumlar, büyük ölçüde babasoylu (patrilineal) ve babayerli (patrilocal) toplumlardı. Örneğin günümüzde, Orta Asya'nın kuzeyinde yaşayan ve antik çağlara ait sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapılarını büyük oranda muhafaza eden ve eşitlikçi bir yapıya sahip olan Hakas, Yakut ve Tuva ve bir grup Altay halkları da babayerli ve babasoylu toplumlardır. (Kubarev, 1997: 239-246; Pustogaçev, 1997: 299-306). Bunu o halkların kendi sosyal ve kültürel değerlerini muhafaza ettikleri, çok eski çağlardan beri söyleyegeldikleri destanlarda görebiliriz (Naskali, 1999; Dilek, 2000; Özkan, 1997). Bu toplumlarda ki babayerlilik (patrilocality) ve babasoyluluk (patrilineaty) yakın çağlarda değil, antik çağlardan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Esther Jacobsen'e göre Güney Sibirya'da erken göçebe toplumlarda bu değişim Bronz ve erken Demir çağlarında başlamıştır. Kuzey halkları arasında yavaş değişen politik güç, kadın merkezli klan yapısından uzaklaşıp erkek kabile eliti ile entegre olmuş ve bu da kadın-erkek arasında gerilim yaratmıştır (Jacobsen, 1993:44-46; İnan, 1998: 223). Adı geçen halkların destanlarını incelediğimizde, maskülen ve feminen değerlerin birbiri ile zaman zaman çatışmalarına rağmen, toplumun o eşitlikçi yapısını muhafaza ettiği söylenebilir. Karl Reichl destanlarda birbirleri ile çelişen farklı değerlerin zaman içinde değişen kültürel öğelerin birbirlerine eklenerek "katmanlar" oluşturduğunu söylemektedir (Reichl, 200: 177-178). Siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümler açısından en durağan olan kuzey halkları arasında bile pek çok sosyal ve kültürel değişimler yaşanmış ve zaman içinde farklılaşan değerler birbirlerine eklenerek günümüze kadar gelmişlerdir. Sonuç olarak, mutlak bir kadın-erkek eşitliği olmamasına rağmen, anasoyuna ve kadınsı değerlere önem veren toplumsal yapılar varlıklarını günümüze kadar koruyabilmişlerdir.

Kuzey toplumlarının aksine, Güney bölgelerdeki toplumlarda bu eşitlikçi sosyal yapı daha milattan önceki devirlerden itibaren, ataerki bir yapı lehine değişmiştir. Çünkü bu toplumlar, kandaş kabile yapısından sıyrılıp, çeşitli devlet ve İmparatorluk kurmuşlardır. Bunun sonucu olarak da önemli toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlere maruz kalmışlardır. Milattan önce 209-174 yıllarında imparatorluğunu genişleten Hun İmparatoru Mete, kendine bağlı iyi eğitilmiş özel birliğini kurarak, geleneklere karşı çıkar ve babasını, üvey annesini ve kardeşini öldürür ve tahta geçer. Komşu düşman hükümdar ona meydan okumak amacı ile Mete'ye kabul edemeyeceği teklifler sunar. Önce en hızlı atını, sonra karısını ister. Divan kurulu üyelerinin, geleneklere aykırı diye karşı çıkmalarına rağmen, Mete düşmanın isteklerini yerine getirir. Eşi için "onlardan bir kadını mı esirgeyeceğim" der ve karısını bu hükümdara verir (Sima Qian, 1993: 135). Yani Mete bir anlamda, içinde bulunduğu toplumun değerlerine, yeni kurduğu siyasi ve toplumsal düzenin çıkarları uğruna hiçe sayar ve kendi töresini uygular. Ayrıca, pek çok Hun, Göktürk ve Uygur hükümdarının sanılanı aksine tek eşli olmadığını, bu Hükümdarlarının siyasi ve ticari ilişkiler içinde buldukları hanedanlıklardan, özellikle Çin'den, birden fazla kadınla evlendiklerini Çin kaynakları bize bildirmektedirler (Jagchid ve Symons, 1989: 130-145). Bu da bize, çok eşliliğin en azından zengin elit kesim arasında yaygın olduğunu ve hükümdarların han ve hatun olarak birlikte anılmasının, hükümdarların tek eşli olduğu anlamına gelmediğini göstermektedir. Roux'a göre, tahta çıkan hanın hatunla anılmasının arkasında meşruiyet prensibi yatmaktadır. Hatunun han ile birlikte aktif olarak ülkeyi yönettiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir (Roux, 1989: 203). Yine de Hatunun devlet işlerinde ve sosyal yaşamda hatırı sayılır bir nüfuzu vardı ama daha önce de belirtildiği gibi eşit katılım söz konusu değildi (İzgi, 1973-75: 152-153).

Aynı şekilde, Göktürklerin ve Uygurların Türeyiş efsaneleri de genel olarak babasoylu (patrilineal) ve ataerki bir toplum tablosu çizmektedir. Göktürk türeyiş destanlarında bir varyant hariç ana soyunun ortadan kaybolduğunu, onun yerine babasoyunun ve maskülen

değerlerin önem kazandığını ve kadının varlığının daha sembolik kaldığı söylenebilir⁹. Bu örneklere dayanılarak, “İslam öncesi Orta Asya” da, kadın erkek ilişkilerinde önemli farklılıklar olduğunu, en azından kadın-erkek beraberce sosyal, siyasi ve askeri alanlarda her zaman birlikte hareket etmediklerini, kadının her zaman erkeğin yanında yer alarak her konuda söz sahibi olmadığını, rahatlıkla söyleyebiliriz.

Aşağıda 10. ve 11. yüzyıllarda Orta Asya’da seyahat ederken Müslüman olmayan veya Müslüman olduğu halde henüz İslami kuralları resmen veya fiilen hayata geçirmemiş çeşitli Türk kabilelerinin, sosyal yaşamlarına tanıklık etmiş kişilerin günümüze ulaşan eserlerinde, sıradan insanlar arasındaki kadın erkek ilişkileri hakkında yukarıda söylediğimiz görüşleri doğrulayan pek çok örnekler bulunmaktadır.

Orta Çağlarda çeşitli Türk boyları arasında seyahat edip gözlemlerini anlatan pek çok seyyah kadın-erkek ilişkileri ile ilgili farklı töre uygulamalarını bize aktarmaktadırlar. Bu seyyahlarca bize bildirilen bazı töreler kadın-erkek eşitliğinin yada toplumda kadının fiziksel ve psikolojik baskılardan uzak bir şekilde yaşadığının göstergesi olarak algılanabilecek özellikler taşımaktadır. 920’lerde Abbasi halifesi el-Muktedir tarafından yeni Müslüman olan Etil Volga Bulgarı hükümdarına yollanan elçilik heyetinde bulunan divan katibi İbn-i Fazlân “Oğuz Türklerinde kadınlar yerli ve yabancı erkeklerden kaçmazlar. Aynı şekilde, kadın, vücudunun hiç bir yerini insanlardan gizlemez” diye bildirmektedir (Şeşen, 1975, 31). Yine Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer zamanında 1120’lerde yaşamış olan Mervezi Hazar Hakanlı’ğına bağlı *Burdas* kabilesinde bir kız buluş çağına erince, evlenmek maksadıyla istemesi için, arzu ettiği erkeklerden birini seçtiğini söylemektedir (Şeşen, 1975, 103). 942 yıllarında Çin elçilik heyeti ile Buhara’dan Çin’e giden Ebū Dülef ise Kutluk Türklerinin kız kardeşleri ile evlendiğini ve kocası ölen kadının bir daha evlenmediğini, zina eden kadın veya erkeği yaktıklarını, evlenen erkeğin bütün malını başlık olarak verdiğini ve aynı zamanda kızın velisine bir sene hizmet ettiğini, hükümdarların evlenmesinin yasak olduğunu ve eğer hükümdar evlenirse onun öldürüldüğünü bize bildirmektedir (Şeşen, 1975, 91). Birbirlerine yakın zamanlarda Orta Asya’nın çeşitli Türk kabileleri arasında seyahat eden seyyahların bize aktardığı bilgilere bakılarak, kadın erkek ilişkilerinde, kayda değer bir eşitliğinin olduğu söylenebilir. Ama yine aynı seyyahların verdiği diğer bilgiler babasoylu ve babayerli bir toplum tablosu çizmektedir.

Örneğin, İbn-i Fazlân bize o zamanki Oğuz toplumundaki törelerin farklı boyutlarını gösteren örnekler vermektedir. Örneğin, *levirate* (kocası ölen kadının kocasının kardeşi ile veya erkeğin babası öldüğünde üvey annesi ile evlenmesi) ile ilgili olarak Oğuzlar arasında kendi öz annesi olmamak kaydı ile babası öldüğünde annesi ile evlenme adeti olduğunu bize bildirmektedir (Şeşen, 1975, 38). Bu konuda J. P. Roux eski çağlarda Orta Asya Türk ve Moğol toplumlarında, dul bir kadının sadece ölen kocasının kardeşi veya üvey oğlu ile evlenebildiğini ileri sürmektedir (Roux, 1989: 229). Ramazan Şeşen, “boylara ve mntıkalara göre değişmesine rağmen, eski Türklerde genel olarak erkekler öz anaları, kız kardeşleri ve babalarının kızları hariç herkesle evlenirlerdi.” demektedir (Şeşen, 1975: 115). Ayrıca bu adet kadın erkek ilişkilerinde daha eşitlikçi bir yapı sergileyen Sibiryâ Türkleri ve Moğollar arasında da yaygın bir uygulama idi. Ancak dul bir kadınla evlenen bir kişi, öbür dünya da yalnız kalmamak için muhakkak bakire bir kadınla gene evlenirdi çünkü ölünce kadının ilk kocası ile birleşeceğine inanılırdı (Şeşen, 1975: 115-116). *Levirate*’in farklı sosyal, siyasi ve ekonomik boyutları olmasına rağmen, bu uygulamanın kökeninde, babasoylu ve babayerli toplumsal değerler çok önemli rol oynamıştır. Çünkü kadın evlenip kendi ailesinden ayrıldıktan sonra, kocasının aile veya kabilesine ait olarak kabul ediliyordu. Günümüzde Türkiye’sinin pek çok yöresinde bu uygulamaların benzer sebeplerden devam ettirildiği söylenebilir. Örneğin, bazı yörelerde evlenen bir kızın baba evinden çıkarken, arkasından sembolik olarak tahta kaşık kırılması veya

⁹ Göktürklerin Türeyiş efsaneleri için bkz. (Denis Sinor, 1982: 223-255); (Bahaeddin Ögel, 2003: 81).

evelenen kıza “bu evden gelinlikle çıkıyorsun kefenle dönebilirsin” denilmesi, yukarıda bahsedilen anlayışı yansıtmaktadır. Bu anlayış içinde, bir kadının kocası vefat etse bile hala kocasının ailesine ait görülmesi, *levirate* uygulamasına başvurulmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu gibi uygulamalarda, babası ölen oocukların bakımının sağlanması ve ortak mal ve mülkün dağılmasını engellenmesi gibi sebepler yatmaktadır. Bu bize bazı törelerin gönümüze kadar benzer sosyal şartlarda ve benzer anlayışlarla devam ettirildiğini göstermektedir.

İbn-i Fazlân Oğuz toplumunda zina ile ilgili töreler hakkında şu bilgileri vermektedir: “Zina diye bir şey bilmezler. Böyle bir suç işleyeni ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. Şöyle ki: Bu kimseyi iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra, bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi, o kimse iki parçaya bölünür.” (Şeşen, 1975: 31). Tabi burada cezaya çarptırılanın kim yada kimler olduğu belirtilmemiş ancak bu ağır ceza insanlar üzerinde ki baskı ve kontrolün ileri boyutta olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Oğuz Türkleri arasında evlenecek erkeğin kızın ailesine başlık vermek zorunda olduğunu ve başlığı verince kızın bulunduğu çadıra girerek, ailesinin gözü önünde, kolundan tutup götürebildiğini ve kimsenin buna itiraz etmediğini söylemektedir (Şeşen, 1975: 32) Yine İbn-i Fazlân Oğuzlardan biri hastalanınca, o kimseye cariyelerinden veya kölelerinden birinin hizmet ettiğini bize bildirmektedir (Şeşen, 1975: 32). Şimdi karşımıza farklı bir tablo çıkmaktadır. Bir yandan harem selam uygulamasının olmadığı ama öbür yandan cariyeliğin, başlık parasının ve zinanın çok şiddetle cezalandırıldığı bir Oğuz toplumu¹⁰. Burada bizim için asıl önemli nokta, törelerin toplumların ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği ve bu doğrultuda kadın ve erkek ilişkilerinde eşitlik sağlayan uygulamalardan, kadınları erkek egemen sisteme itaate zorlayan yaptırımlara uzanan geniş bir yelpaze sunmasıdır. Ayrıca aynı toplum içinde veya sosyo-kültürel olarak olarak birbirine çok benzeyen toplumlarda bile birbirine zıt töreler göze çarpmaktadır.

Şu an için, şeriatın olmadığı ve sadece törelerle yönetilen Orta Asya Türk toplumları hakkında genellemeler yapıp kesin yargılara varacak kadar yeterli bilgilere sahip değiliz, ancak sadece yukarıda verilen bilgilere dayanarak, kadın erkek ilişkilerinde, töre ne kadını özgürleştirmiş ne de ezmiştir denilebilir. Töre toplumsal ve siyasal şartlara ve bunların şekillendirdiği kültürel değerlere göre sürekli şekil değiştirmiştir. Bu yüzden İslamiyet’den önce, Orta Asya’da kadın-erkek ilişkilerinde eşitliğin olduğu iddası, İslam öncesi Orta Asya Türk toplumlarını durağan ve homojen olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu makalede, İslam öncesi devirlerde Türk toplumları arasında yaşanan farklı siyasi ve sosyal gelişmelerin, farklı kadın erkek ilişkilerinin oluşumuna yol açtığını kısaca anlatmaya çalıştım.

KAYNAKÇA

- Brittan, Arthur (1989). *Masculinity and Power*. Oxford: Basil Blackwell Inc.
- Borstow, Anne (1978). “The Uses of Archeology for Women’s History: James Mellaart’s Work on The Neolithic Goddess at Çatal Hüyük”, *Feminist Studies* (14):7-18.
- Dalkesen, Nilgün (2007). “Gender Strategies in Central Asia and Anatolia during the Middle of the 13th and 16th Centuries”. Yayınlanmamış Doktora tezi.
- Draper, Patricia (1975). “!Kung Women: Contrats in Sexual Egalitarinasim in Foraging and Sedentary Context”. Rayna R. Reiter (der.), *Toward Anthropology of Women*. New York, London: Monthly Review Press, ss. 77-110.
- Dilek, İbrahim (haz.) (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: DTK.
- Eröz, Mehmet (1990), “Evlenme ve Düğün Töreni ile İlgili Türk Gelenekleri”. Betül Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem (der.), *Aile Yazıları, cilt IV*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, ss. 301-306.
- Erkul, Ali (2002), “Eski Türklerde Aile”. Celal Güzel (yay.), *Türkler*, Cilt III. ss. 97-106.

¹⁰ Tabi burada eşitlik ve eşitliksizlikten ne kast edildiğinin veya kadın-erkek eşitliğinin kriterlerinin ne olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

- Fleisher, H., Cornell (1986). *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Ayla Ortaç (çev). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gerber, Haim (1994). *State, Society and Law in Islam; Ottoman Law in Comparative Perspective*. Albany: New York State University Press.
- Georgoudi, Stella (2000). "Creating Myth of Matriachy." *A History of Women from Ancient Goddesses to Christian Saints*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Gültepe, Necati (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş; Amazonlardan Bâciyân-I Rûm'a*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hassan, Ümit (2005). *Osmanlı; Örgüt- İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hogdson, G.S. Marshall (1974). *The Venture Of Islam; Conscience and History in a World Civilization, Vol.II, the Expansion of Islam in the Middle Periods*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- İnalçık, Halil (1958). "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları." *A.Ü.S.B.F.D* (13/2): 102-126.
- İnalçık, Halil (2000). "Kutatgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri." *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. Ankara: Eren Yayıncılık.
- İnan, A. Kadir (1998). "Ongon ve Tös Keimeleri Hakkında." *Makeleler ve İncelemeler, Cilt .I*, Ankara: TTK, ss. 268-273.
- İnan, A. Kadir (1998). "Yasa, Töre-Türe, Şeriat." *Makaleler ve İncelemeler, Cilt.II*. Ankara: TTK, ss. 22-228.
- İnan, A. Kadir (1998). "Türk Etnolojisini İlgilendiren Bir Kaç Terim." *Makeleler ve İncelemeler, Cilt .I*, Ankara: TTK, ss. 628-644.
- İnan, A. Kadir (1998). "Orun" ve Ülüş" Meselesi." *Makeleler ve İncelemeler, Cilt .I*, Ankara: TTK, ss. 241-254.
- İzgi, Özkan (1973-75). "İslamiyet'den Önceki Türklerde Kadın". *Türk Kültürü Araştırmaları*, ss. 145-160.
- Jagchid, Sechin and Symons, Van Jay (1989). *Peace, war, and Trade along the Great wall; Nomadic Chinese Interaction Through Two Millennia*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Jacobsen, Esther (1993). *The Deer Goddess of Ancient Siberia, A Study in the Ecology of Belief*. Leiden, New York, Köln: Brill.
- Joseph, Fletceher (1986). "The Mongols: Ecological and Social Perspectives". *HJAS* (46): 1-29.
- Kubarev, G.V. (1997). "Eski Altay Türklerinin Kültürü". Emine Gürsoy Naskali (der.), *Sibirya Araştırmaları*. İstanbul: Simurg, ss. 239-246.
- Lerner, Gerda (1986). *The Creation of Patriarchy*. Oxford, New York: Oxford Univ. Press.
- Manz, Beatrice Forbes (1996). *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Muller, Viana (1977). "The Formation of the State and the Oppression of Women: Some Theoretical Considerations. A Case Study in England and Wales". *Review of Radical Political Economics* (9): 7-21
- Naskali, Emine Gürsoy (der.) (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi.
- Ögel, Bahaeddin (2003). *Türk Mitolojisi, I-II*. Ankara: TTK.
- Özkan, Fatma (der.) (1997). *Altın Arıç Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı.

- Pustogaçev, Y.A. (1997). "Altay ve Sibirya Türk Halklarının Etnik Kökeni ve Etnik Tarihlerinin Başlangıcı ile İlgili Bazı Görüşler". Emine Gürsoy Naskali (der.), *Sibirya Araştırmaları*. İstanbul: Simurg, ss.299-306.
- Reichl, Karl (2000). *Singing the Past: Turkic and Medieval Heroic Poetry*, New York: Ithaca, Cornell University Press.
- Rohrlich-Leavitt, Ruby ve Barbara Skyes, ve Elizabeth Weatherfold (1975). "Aboriginal Woman: Male and Female Anthropological Perspective". Rayna R. Reiter (der.), *Toward Anthropology of Women*. New York, London: Monthly Review Press, ss. 110-127.
- Roux, Jean Paul (1989). "Ortaçağ Türk Kadını; I. "Oymayazı" Metinlerine Göre Kadın". *Erdem*, (5), ss. 199-226.
- Şeşen, Ramazan (1975). *İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Sima Qian (1993). *Records of the Grand Historian: Han Dynasty I-II*. Burton Watson (çev.). Hong Kong, New York: Columbia University Press.
- Sinor, Denis (1982), "The Legendary Origin of the Turks," *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, yay. Egle Victoria Žygas and Peter Voorheis, Bloomington Indiana: Research Institute for Inner Asian Studies, ss. 223-255;
- Togan, İsenbike (1998). *Flexibility & Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*. Leiden, New York, Köln: Brill.
- Türköne, Mualla (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark. Yayınevi.
- Yusuf Has Hacib (1996). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarılması*. Fikri Silahdaroğlu (çev.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser.